

УДК 2-766:274.-475-051(=112.2)](477.82)"18/19"

МІСІОНЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ НІМЕЦЬКИХ БАПТИСТСЬКИХ ПРОПОВІДНИКІВ НА ВОЛИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

Постановка наукової проблеми та її значення. Останнім часом в Україні надзвичайно актуальними стають етноконфесійні дослідження. Серед різнобарвного спектра різноманітних релігійних груп досить широко представлені німецькі баптисти Волинської губернії, які переселилися сюди в середині ХІХ ст.

Незважаючи на тривале проживання німців-баптистів на Волині, їх релігійна та місіонерська активність не була об'єктом ґрунтовних досліджень. Основними причинами, які гальмують вивчення даного питання є, мабуть, необхідність переоцінки всієї історіографічної спадщини з даного питання, залучення різноманітних церковних документів та пошук інформації в архівах та бібліотеках не лише в Україні, а й за рубежем. Відповідно, така проблематика, а особливо місіонерська діяльність німецьких баптистських проповідників на Волині, їх вплив на поширення ідей пізнього протестантизму серед українців є актуальною і становить значний інтерес, як для науковців, так і для суспільства, особливо тієї його частини, що сповідує баптизм.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Окремі аспекти проблеми були підняті в загальних працях з історії протестантизму та баптизму в Україні В.Любашенко⁵¹ та Ю.Решетніковим⁵², в дослідженнях з історії німців на Волині О.Суліменком⁵³ та М.Костюком⁵⁴. Спеціально дослідженням життя волинських баптистів займаються Дональд Міллер⁵⁵ та Альберт Вардін⁵⁶, проте вони в своїх працях дають загальну історію

* Павлюк Г.В. – аспірантка кафедри релігієзнавства Національного університету «Острозька академія».

⁵¹ Любашенко В. Історія протестантизму в Україні. Курс лекцій. – К., 1995. - 350с.

⁵² Санніков С., Решетніков Ю. Огляд історії євангельсько-баптистського братства в Україні. – Одеса, 2000. – 230с.

⁵³ Суліменко О. Німці Волині (кінець ХVІІІ-початок ХХст.): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.іст.наук: спец. 07.00.05 «Етнологія». – К.,2002 – 21с.

⁵⁴ Костюк М.Німецька колонізація на Волині (60 –ті рр ХІХст – 1914р.): Дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». – Львів, 1998. – 195с.

⁵⁵ Miller Donald N. The german baptist movement in Volhynia [Electronic resources] / Donald N. Miller // Point of access – [http:// www. inthefirstofwolves. com /articles /germanbaptistmovement. pdf](http://www.inthefirstofwolves.com/articles/germanbaptistmovement.pdf)

⁵⁶ Miller Donald N, Wardin, Jr. Albert W. Chronology of events Baptists in Volhynia [Electronic resources] / Donald N. Miller Albert W. Wardin, Jr. // Point of access – [http:// inthefirstofwolves. com / articles / chronology. pdf](http://inthefirstofwolves.com/articles/chronology.pdf)

німецького баптистського руху на даній території, окремо не вивчаючи місіонерську діяльність проповідників.

Цілі дослідження. Об'єктом даного дослідження виступають німецькі баптисти Волині. **Предметом** – місіонерська діяльність німецьких баптистських проповідників Волинської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. **Мета статті** полягає в тому, щоб з'ясувати характер та суспільно-політичні умови здійснення місіонерської діяльності німецьких баптистських проповідників на території Волинської губернії у період з 1860-х років до початку Першої Світової війни. **Завдання статті:** дослідити початки проповідницької діяльності адептів даного руху, встановити її основні напрямки; визначити вплив законодавства на поширення баптизму, показати відношення влади та духовенства панівної Церкви до діяльності німецьких баптистів.

Основний зміст статті. Німецькі проповідники баптизму на Волині з'явилися наприкінці 50-их рр. XIX століття. Початок їх діяльності пов'язують з ім'ям Готфріда Ф. Альфа. У юнацькі роки внаслідок духовних пошуків він приймає баптистське вчення. В 1858 р. Альф був охрещений Вільгельмом Вюстом, пруським ревівалістом та став активним проповідником. Внаслідок переслідувань з боку місцевої влади, а також від лютеранського духовенства (адже спочатку Альф був лютеранським вчителем), він переїжджає в Конгресову Польщу, де створює першу баптистську общину в Адамово [<http://www.thefreelibrary.com/Baptist+origins+in+Poland-a0162618830>]

В 1862 р. група із 40 баптистів начолі з Матіасом Кельмом, одним із співпрацівників Г.Альфа, переїжджає на Волинь, в надії скористатися всіма декларованими російським урядом пільгами для іноземців-колоністів. Вони оселяються в Сорочині, поблизу Житомира. Саме тоді в Альфа з'являється ідея здійснити місіонерську подорож, щоб поширювати Євангеліє та організувати братство Відвідавши свого друга та настановивши його пастором переселенців у Сорочині, в 1863 р. пастор Готфрід вирішує з усією громадою (300 чол.) переселитися у Волинську губернію. Проте, через проблеми з дозволами на переселення, він лише в 1864 році зміг здійснити надумане, та оселився в Нейдорфі (16 км. від Сорочина) [Miller Donald N. The german baptist movement in Volhynia [Electronic resources] / Donald N. Miller // Point of access - <http://www.inthemidstofwolves.com/articles/germanbaptistmovement.pdf>]. Звідси від здійснював свої подорожі місцевістю. Завдяки його місіонерській подорожі було утворено громади в Горошках та Сорочині (травень 1864 р.), а через два роки конгрегацію в Нейдорфі, що вважалася дочірньою церквою від Сорочинської.

Проте невдовзі Нейдорфська церква стала найбільшою в регіоні. Її зріст пов'язаний з діяльністю пастора і місіонера Німецького союзу баптистів (далі - НСБ) Карла Ондри. Він був призначений для проповіді Євангелія та для опіки над баптистським братством на Волині, яке вже на початку 70 –их рр. XIX століття нараховувало бл. 1000 осіб.

В 1874 р. баптистами та меннонітами з різних губерній в кол. Нейдорф було проведено з'їзд, на якому обговорювалися питання, що назріли в середовищі цих віруючих. Організаторами та основними доповідачами стали пастори Альф, Бернейке, Каргель, Кельм, Ондра, Пріцкау, Угнер. Найбільш гострими темами були: військовий обов'язок та військова служба, міжконфесійні шлюби, відносини з владою та особами інших віросповідань. Останні два питання викликали чи не найбільше дискусій, адже безпосередньо стосувалося не лише становища баптистів, а й визначали умови їх життя і діяльності в поліконфесійному середовищі. Крім того, було вирішено послати до Петербурга пасторів Каргеля та Кеслера для обговорення з владою питання легалізації баптистів в імперії [История евангельско-баптистского движения в Украине. Материалы и документы. Под ред. Головащенко С.И и др. – Одесса, 1998. – С. 106].

Пастор Ондра був активним поборником ідеї широкої евангелізації, тому виступав за створення об'єднання баптистів та менонітів для координації їх діяльності. Оскільки меноніти через певні ідеологічні розбіжності відмовилися створювати спільний союз, а українські та російські баптисти в той час були нечисленними, то німецькими баптистами було прийнято рішення створити самостійну організацію – Південно-Західне Російське і Болгарське об'єднання німецьких баптистів, яке очолив пастор Одеської баптистської громади, місіонер, один із співробітників НСБ Август Лібіг⁵⁷. Першочергові завдання, які ставили місіонери перед собою – «поширення Євангелії» в тому середовищі, де проживають. Тому К. Ондра проводив бесіди також із православним населенням.

Така діяльність не пройшла повз увагою влади. На початку жовтня 1876 р. таємною цензурою було затримано два листи К. Ондри в Гамбург, в яких він писав про успіхи його місії, а також, що в цьому йому допомагає баптист Іван Лясоцький (волосний писар с. Косяковки Таращанською повіту Київської губернії). Копії цих листів були відправлені до Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора. Почало проводитися слідство у справі Лясоцького, в результаті якого він був засуджений і висланий на 5 років на Кавказ [Евангельское движение в Российской империи (1850-1917): Екатеринославская губерния. Сборник документов и материалов. Сост и ред. О.В.Безносова. – Днепропетровск, 2006. – С 298]. Було зібрано відомості і про Ондру та його спіробітників Адольфа Неймана, Вільгельма Лянсканса, Готліба Шермана, Людвіга Надговіца та Райнхольда Шиве. Внаслідок цього в 1877 р. Київським, Подільським та Волинським генерал-губернатором було подано відомості до Міністерства внутрішніх справ про появу в Житомирському повіті секти баптистів. Ним також пропонувалися заходи щодо припинення її

⁵⁷ В 1884 році болгарські німецькі баптисти ввійшли в Австрійське об'єднання, а натомість на Волині стало функціонувати самостійне Західноруське відділення, яке, з оформленням в 1887 році Російського союзу німецьких баптистів, ввійшло туди разом із Південноросійським об'єднанням. Див.: Miller Donald N, Wardin, Jr. Albert W. Chronology of events Baptists in Volhynia [Electronic resources] / Donald N. Miller Albert W. Wardin Jr. // Point of access - <http://inthemidstofwolves.com/articles/chronology.pdf>

подальшого розповсюдження. Міністерством внутрішніх справ було проведено консультації з Головним начальником III відділу канцелярії Його імператорської величності. Ця справа не пройшла поза увагою імператора. 28 листопада 1877 р. він прийняв рішення про виселення Адольфа Неймана, Вільгельма Лянсканса та Готліба Шермана за межі Російської імперії, «а проповідників Ондра та Шиве повернути на батьківщину, в Петроковську губернію». [Російський державний історичний архів в м. Санкт-Петербург (далі – РДІА). – Ф.821, Оп.5, Спр.1011, Арк. 7-11]. Через два дні рішення було приведено в дію. Основним звинуваченням було «поширення баптизму серед населення, що сповідує православ'я».

В 1879 році було прийнято рішення Державної Ради про духовні справи баптистів, що легалізувало їх діяльність в Російській імперії, встановивши порядок ведення записів громадянського стану та дозволивши вільне сповідання віри. В 1880 р. рішення про висилку вищезгаданих німецьких проповідників з Волині було анульовано. В тому ж році був надано дозвіл на в'їзд інших проповідників та місіонерів в губернію. І хоча б тепер, здається, відкрилися двері для євангелізації, проте і надалі потрібно було зважати на заборону поширення своїх поглядів серед православних. Крім того, потрібно було пройти чимало процедур, що стосувалися визнання пастора громади владою, будівництва домів молитви та реєстрації громади. Для проповіді поза межами губернії необхідно було отримати спеціальний дозвіл. І хоча, в основному, активна місіонерсько-євангелізаційна діяльність проводилася серед «своїх», внаслідок чого були створені громади в поселеннях Мойсеївці (1883), Ново-Рудні (1884) та Івановичах (1885), все ж окремими баптистами велися бесіди й з православними. Про це знаходимо відомості в донесеннях і рапортах благочинних, інструкціях Волинської духовної консисторії, рапортах та розпорядженнях Волинського губернатора. Так, в лютому 1880 році приходським священиком с. Тудорова Острозького повіту було подано рапорт про перехід деяких селян в штунду. Основною причиною цього стала діяльність мельника Вільгельма Ессе, який пояснював Новий Завіт для місцевих. Оскільки його праця мала успіх, а новонавернені відкрито сповідували це вчення, то Волинська духовна консисторія порушила перед губернатором дане питання. Крім того, в березні того ж року в с. Тудорові сталося занепокоєння, що було пов'язане із побиттям баптистів православними, в чому брав участь і церковний староста. Справа набрала обертів. Тому Волинським губернатором було подане прохання до Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора про виселення Вільгельма Ессе із сім'єю з губернії через його негативний вплив на православних [Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф 1, Оп.22, Спр. 274, Арк 6, 17].

Про діяльність ще одного проповідника стає відомо з рапорта священика Іони Бережницького про поширення баптизму в Рівненському повіті. Людвігом Гіллером у 1882 р. проводилося роз'яснення Слова Божого в с. Синів для штундистів, що вийшли із православ'я. З німцем було проведено бесіду і вказано, що він вчиняє протиправні дії і незабаром той виїхав із Синева [ДАЖО. – Ф 1, Оп.22, Спр.1336, Арк. 20].

Через два роки, в серпні 1884 року, архієпископ Волинський і Житомирський Тихон запропонував Волинській духовній консисторії через місцеву благочинну раду дістати докладне роз'яснення про поширення в Житомирському повіті баптизму. Така пропозиція була подана у зв'язку з тим, що у журналі «Віра і Життя» було надруковано інформацію про те, що дане вчення активно поширюється у Волинській губернії проповідниками Ондрою, Лянскансом, Шиве, Нейманом, Шерманом. 6 вересня 1884 р. Волинською духовною консисторією видано наказ про надання докладних відомостей про поширення в Житомирському повіті штунди. 8 грудня 1884 р. благочинний Першого округу Житомирського повіту Йосиф Сольський подав в консисторію таку інформацію про діяльність німецьких проповідників: «В селі Роговка⁵⁸ Житомирського повіту православних жителів немає, можливе вищеназвані особи займались пропагандою в сусідньому містечку Горошках. Тут, на початку 1884 р. з'явилася штунда⁵⁹, а із рапорта Пристава Першого стану Житомирського повіту бачимо, що пастор Ондр⁶⁰ виїхав до Царства Польського, Шиве в С. Петербург, Недскевич⁶¹ невідомо куди, Ширман в Америку, а Нейман і Лянсканс в Прусію...» [ДАЖО. –Ф.1, Оп.23, Спр.1029, Арк.6-7]. В липні 1886 р. за наказом імператора Волинська духовна консисторія проводила засідання в цій справі. Було визначено, що в Рогувці відкритої баптистської пропаганди не ведеться, а колись в цьому були задіяні пастор Ондра та його співробітники, що були виселені з губернії в 1887 р. Під підозрою залишалися пастор громади в колонії Солодирі Лешан та диякони даної помісної баптистської церкви. Визначено, що житель Черняхова Берг проводив бесіди з Пилипом Грибаном і той відповідно став штундистом, який займається поширенням свого вчення в м. Горошки. Було продовжено церковне спостереження за діями всіх осіб, які були підозрювані в розповсюдженні баптизму [ДАЖО. –Ф.1, Оп.23, Спр.1029, Арк. 13, 62].

В той же самий час постало питання про поширення баптизму Готлібом Денгером, вихідцем із Царства Польського, який прибув в у Волинську губернію як баптистський місіонер і проповідував в с. Селець Житомирського повіту. Проведене слідство за рапортом священика Християна Скалицького підтвердило істинність цього факту [ДАЖО. – Ф 1, Оп.23, Спр.1285, Арк. 1-5]. За такі дії передбачалося виселення з губернії до місця свого народження.

В лютому 1887 р. до Волинської духовної консисторії надійшов рапорт від благочинного Першого округу Рівненського повіту про те, що якийсь німець поширює штундизм в с.Милостовка. Відразу було запропоновано ряд протиштундистських заходів, а також вирішено донести про це Волинському губернаторові. В липні того ж року було надано відомості про те, що німець – Павло Темплин, за професією – ткач, є жителем Полоцької губернії і проживає

⁵⁸ Так в документі. Вірніше – Рогувка.

⁵⁹ Баптистська громада в Горошках існувала з 1864 р. Тут мається на увазі поширення баптистського вчення серед православних.

⁶⁰ Так в документі. Вірніше – Ондра.

⁶¹ Так в документі. Зустрічається і Надгович. Вірніше – Надговіц.

з сім'єю у мішанина Йосипа Зброжка. Будучи баптистами, вони викликали цікавість у православних односельчан, особливо через своє віросповідання, адже бачили, що таке поклоніння Богу відмінне від їх власного. Люди приходили постійно із різними запитаннями: тоді Темплин читав їм і пояснював Писання. Крім того, проповідник також дав запасному рядовому Івану Шевчуку почитати Новий Завіт [ДАЖО. – Ф.1, Оп.23, Спр. 247, Арк. 1-2, 9-10]. За такі дії православне духовенство просило вислати Темплина з губернії.

Варто зазначити, що хоча й не було цілеспрямованої місіонерської роботи баптистів серед православних, як це було в 70-их рр. XIX ст., все ж одинична євангелізація в різних повітах Волинської губернії викликала значне занепокоєння у місцевого духовенства панівної Церкви. Крім того, в губернії став розвиватися український штундизм, який досить швидко, під впливом німецьких та чеських проповідників, набирав рис класичного баптизму. Такий стан справ у губернії не подобався і владі, адже суперечки на релігійному ґрунті створювали нестабільність та т.зв. «релігійні бродіння». Призначені забезпечувати порядок в краї, губернатори все частіше подавали рапорти з проханнями до генерал-губернаторів та Міністерства внутрішніх справ про застосовували адміністративних заходів проти сектантів. Так, в 1889 р., в справі про поширення Пилипом Грибаном баптизму, було вказано, що така пропаганда цього вчення зумовлена німецькими пасторами, які спеціально поселяються в колоніях, де побільше баптистів і куди менше навідується поліція, проводять там бесіди з православними і нібито пропонують по 300 крб. за навернення їх в штундизм [ДАЖО. – Ф.1, Оп. 23, Спр.1535, Арк. 17]. Варто зазначити, що немає достовірних фактів такого явища. Навіть якщо кошти для німецьких пасторів для здійснення місіонерської діяльності від Російського союзу німецьких баптистів й виділялися, то навряд чи це були б настільки великі суми, щоб селянам можна було роздавати по 300 крб. Сам Й. Сольський, який подав цей рапорт, визнає, що фінансовий аспект справи є сумнівним, але все ж вимагає, зважаючи на «грошове заманювання», вчинити з Грибаном та німецькими пасторами згідно законів Російської імперії, які передбачали, в кращому випадку, адміністративне покарання у вигляді вислання з губернії чи за межі Російської імперії, в гіршому – кримінальну відповідальність та заслання. Так, в 1892 р. закон про висилку до Сибіру застосували до євангеліста і баптистського пастора Луцинівської громади Ф.Мюллера. Його вина полягала в охрещенні двох православних місцевих жителів. Пасторові дали два тижні на передання справ в громаді іншому служителю. За цей час друзі Мюллера допомогли йому виїхати за межі імперії [Miller Donald N. The german baptist movement in Volhynia [Electronic resources] / Donald N. Miller // Point of access - <http://www.inthetmidstofwolves.com/articles/germanbaptistmovement.pdf>].

З кінця 80-их рр. XIX ст починається наступ на різні релігійні групи в Російській імперії, які іменувалися сектантськими. 1889-1894 рр проводилася їх перевірка на лояльність до влади, а також визначення ступеню небезпечності для суспільства та Православної Церкви. Багато німецьких

баптистських проповідників на Волині відчували силу цих перевірок через свою місіонерську діяльність серед поліконфесійного населення краю. Так, на початку 1890-их рр. було вислано з Рудні Непомуцинівки Новоград-Волинського повіту проповідника Гірша та трьох його співробітників за те, що поширювали свої погляди серед лютеран та хрестили їх. В 1894 р. в рапорті священник Йосиф Зуммер, вказував, що, незважаючи на висилку Гірша, продовжується «баптистська пропаганда». Вона настільки потужна, що баптисти хочуть здійснити хрещення 80 осіб. Це, вважав священник, є небезпечною тенденцією і загрозовим явищем не тільки для Лютеранської Церкви, а й для православної [ДАЖО. – Ф 1, Оп.25, Спр.1723, Арк. 1,4]. І хоча виявилось, що охрещені здебільшого були дорослі діти баптистів, все ж рапорт Зуммера та його прогнози були враховані при розробці законів, спрямованих на вдосконалення методів протистояння поширенню «сектантства».

В 1894 р. р вийшов Циркуляр Міністерства внутрішніх справ про визнання штунди особливо шкідливою сектою та про заборону зібрань штунд і був спрямований на придушення українсько-російського євангельсько-баптистського руху. І хоча німецьких баптистів цей закон не стосувався, проте досить часто навернені німцями місцеві православні жителі кваліфікувалися не як баптисти, а як штундисти, а за навмисне навернення православних до штундизму та різні виступи проти державної Церкви передбачалася кримінальна відповідальність [Санников С., Решетников Ю. Огляд історії євангельсько-баптистського братства в Україні. – С.108].

Показовою є справа 1896 р. про прохання баптистів м. Черняхова Житомирського повіту на відкриття (вже збудованого) молитовного будинку. Священниками, які подали про це відомості, акцентувалися такі аспекти: це може посприяти переходу в баптизм місцевих жителів, що «заражені штундизмом», а також негативно вплинути на становище Православної Церкви і поставити під сумнів її авторитет в очах прихожан; що при будівництві молитовного будинку місцева влада не була про це попереджена, тому необхідно притягнути осіб, які подали прохання, до відповідальності за порушення законів щодо закладення релігійних споруд. А оскільки баптисти, як зазначалося в документі, проявили «неповагу до законів», намагаючись обійти деякі з них, а також, зважаючи на «злочини» проти Православної Церкви німецьких баптистів, то потрібно не лише залишити без задоволення подане прохання, а й заборонити зібрання черняхівських баптистів та знести молитовний будинок [ДАЖО. – Ф.1 Оп. 25, Спр.1872, Арк 1-2]. Губернатор подав на розгляд Міністерства внутрішніх справ вирішення цієї ситуації. Міністерство повністю прийняло позицію місцевої влади та духовенства.

Зміна державного курсу в релігійній політиці назріває на початку ХХ ст. Так, впродовж 1903–1904 рр. в Російській імперії видаються нормативні акти, спрямовані на лібералізацію законодавства у релігійній сфері. Наприкінці лютого 1905 р. Київським, Подільським та Волинським генерал-губернатором було видано документ «Про скасування обмежень, що накладалися на осіб, які відбували покарання за пропаганду штундизму, баптизму та інших релігійних поглядів» [Центральний Державний історичний архів в м. Києві (далі - ЦДАУ)

– Ф.442. – Оп. 885. – Спр. 92, Арк. 1-7] 17 квітня 1905 р. вийшов царський указ «Про зміцнення принципів віротерпимості». 17 жовтня того ж року був опублікований царський маніфест про дарування населенню громадянських свобод, а серед них - і свободи совісті. А рівно через рік, 17 жовтня 1906 р., за новим указом був визначений порядок утворення та діяльності громад «різновірців».

Вищеназвані документи відкривали перед протестантами нові можливості для розвитку. Проте про повну свободу в їхній діяльності говорити було передчасно. Зокрема, протестантів не влаштовувала половинчастість та недосконалість нового законодавства. Особливе невдоволення викликала ст. 90 нового Кодексу про покарання, яка суттєво обмежувала надані їм права. Згідно з нею, виголошення промови з метою схилення православних до вступу в інше віросповідання каралося позбавленням волі терміном до 1 року, а застосування 58 статті на практиці означало заборону пропаганди будь-якого віровчення.

Все ж, визнаючи, що тепер настав сприятливий час для діяльності, німецькі проповідники Петер Брандт, Євгеній А.Морр, Бернард Гьоце розпочинають підготовку до з'їзду в Нейдорфі. Основна мета такого заходу - вбачалося об'єднання всього німецького баптистського братства Волині в справі активізації діяльності громад та їх спрямуванні на широку євангелізацію. Такий з'їзд відбувся в 1909 р. Його програма включала в себе значне коло питань: становище громад та їх проблеми; відкриття теологічної семінарії в Житомирі; релігійне виховання та відкриття духовних закладів; випуск духовно збагачуючого журналу «Дойч-Хаусфройнд»; подання в Міністерство внутрішніх справ статуту уніону німецьких баптистів Росії. Як зазначалося в переписці Волинського губернатора з начальником Волинського губернського жандармського управління, «...баптисти активізували свою діяльність після з'їзду» [История евангельско-баптистского движения в Украине: Материалы и документы. – С. 109].

Цей з'їзд був останнім помітним явищем в діяльності волинських німців-баптистів, адже втілити в реальність свої плани їм виявилось надзвичайно складно. Вже в 1910 р. Міністерством внутрішніх справ були видані нові правила щодо проведення баптистами (в документі – сектантами) богослужінь, що значно обмежували діяльність останніх, вимагаючи від них кожного разу заявляти про проведення своїх зібрань в місцеві правоохоронні органи. Проте з переписки Департаменту Духовних справ з Київським, Подільським та Волинським губернаторами в 1912-1913 рр. стає відомо, що ці правила місцева влада не вважала достатніми. Так, спочатку Подільським, а потім Київським та Волинським губернаторами було запропоновано доповнити правила від 4 жовтня 1910 р. такими пунктами: щоб виголошення проповідей особами, що не є засновниками громади, допускалося лише з дозволу губернської адміністрації; щоб було визначено порядок видання дозволу на проведення, як сектантським громадам, так і окремим сектантам, що не об'єднані в общини, богослужбових та молитовних зібрань під

відкритим небом, ритуальних ходів, молитовних та богослужбових зібрань для неповнолітніх [ЦДАУ. – Ф. 442, Оп. 862., Спр.2 98, Арк. 1-9].

Такі пропозиції були направлені в Департамент Духовних справ та знайшли підтримку з боку Міністерства внутрішніх справ. Крім того, антимілітаристська пропаганда послідовників найпоширенішої в Росії та відмітної своєю схильністю до прозелітизму «секти баптистів» зумовили різноманітні звинувачення на їх адресу. Все частіше порушуються справи за рапортами православних місіонерів проти євангельських віруючих, як агітаторів за повалення самодержавства в Росії та шпигунів на користь Німеччини. Своєрідним підсумком у цій справі стало закладення Православною Церквою офіційної позиції, що німці підкуплювали російських людей для переходу в штунду і для проповіді штундо-баптизму в Росії взагалі та на Волині зокрема.

Тому в 1913-1914 рр. Волинським губернським жандармським управлінням проводилися перевірки щодо наявності в селах Волинської губернії штундистів, баптистів, адвентистів, а також на присутність в їх поглядах антиросійських, антимонархічних, антимілітаристських настроїв. З жовтня 1914 було встановлено нагляд за протестантськими пасторами та проповідниками [ЦДАК. – Ф1335. Оп.1, Спр. 972, Арк.163,1330]. Наприкінці 1914 - на початку 1915 рр. з Волинської губернії у внутрішні регіони Росії було вислано видатних баптистських проповідників з Волинської губернії: Петера Брандта, Бернарда Гьоце, Бернарда Якстайта, Євгенія Морра.

Висновки. Відтак місіонерська діяльність німецьких проповідників баптизму у Волинській губернії протягом півстоліття була спрямована на різні етнічні та конфесійні групи в регіоні, адже була необхідним атрибутом сповідування віри. Пріоритетним напрямом завжди залишалася проповідь серед «своїх». Завдяки цьому було створено баптистські громади в Горошках та Сорочині (1864), Нейдорфі (1866), Холосно (1875), Топорищі (1878), Мойсеївці (1883), Ново-Рудні (1884), Івановичах (1885) та ін. Вони були досить динамічними релігійними організаціями, а їх пастори активними проповідниками Слова Божого, співробітниками різних місій та союзів.

Поширення баптизму серед населення наштовхувалося на сильний опір місцевої влади та духовенства, тому що місіонерська діяльність вважалась прерогативою лише Православної Церкви. За порушення заборони проповіді «іновірства» в середовищі православних багатьох німецьких місіонерів, зокрема, В.Ессе, А. Надговіц, К.Ондра, П.Темплин, Р.Шиве та Г.Шерман, було вислано за межі імперії.

На початку ХХ століття, із назріванням війни між Росією та Німеччиною, баптистських проповідників все частіше називали «злісними пропагандистами» та «німецькими агентами», на їх діяльність дивилися, як на оплачувану ворогом підривну діяльність, що спрямована на розклад імперії зсередини. Тому з 1910 року приймаються жорсткі закони проти баптистів, а внаслідок перевірок 1913-1914 рр. багатьох діячів баптистського руху було заарештовано, а з початком війни - вислано до внутрішніх регіонів Російської імперії.

Перспективи подальших наукових розвідок. Оскільки в статті висвітлено лише один аспект діяльності німецьких проповідників, вважаємо за доцільне у подальших студіях з даної проблематики дослідити такі питання: життєвий шлях баптистських євангелістів Волинської губернії, умови діяльності німецьких баптистських проповідників та релігійних місій і союзів в Російській імперії, ставлення Лютеранської Церкви до діяльності баптистів.

А н о т а ц і ї

Стаття Г.В. Павлюк присвячена розглядові місіонерської діяльності німецьких баптистських проповідників на Волині в другій половині XIX- на початку XX століття. Автором відзначено, що прозелітизм – одна з характерних рис баптизму, яка ґрунтується на повелінні Христа проповідувати Євангеліє. Зважаючи на цей факт, стає зрозумілою активна позиція німецьких баптистів у справі місії у Волинській губернії. Досліджено, що в 1860-х рр. баптистські проповідники поширювали свої погляди серед «своїх» - німецьких колоністів, що сповідували лютеранство чи меннонітство, а з 1870-х рр. розпочалася повільна праця серед православного населення краю. Зазначено роль церковних з'їздів у Нейдорфі в справі координації місії на теренах губернії та поза її межами. Проаналізовано правовий статус баптистів в імперії та вплив змін до законодавства на умови їхньої діяльності. Авторка, використовуючи архівні матеріали, доводить, що місіонерська діяльність німецьких баптистських проповідників наштовхувалася на сильний опір зі сторони православної церкви та місцевої влади, а в умовах наближення Першої світової війни була майже зупинена у зв'язку із масовими арештами та виселенням німецьких колоністів у віддалені регіони Російської імперії.

Ключові слова: *громади, євангелізаційна діяльність, німецькі баптисти, православні.*

Статья Г.В. Павлюк посвящена рассмотрению миссионерской деятельности немецких баптистских проповедников на Волини во второй половине XIX - начале XX века. Автор отметила, что прозелитизм – одна из характерных черт баптизма, которая основана на повелении Христа проповедовать Евангелие. На основании данного факта становится понятной активная позиция немецких баптистов в деле миссии в Волинской губернии. Исследовано, что в 1860-е гг баптистские проповедники распространяли свои взгляды среди «своих» – немецких колонистов, исповедовавших лютеранство или меннонитство, а с 1870-х гг. постепенно начали работать среди православного населения края. Отмечена роль церковных съездов в Нейдорфе в деле координации миссии на территории губернии и за ее пределами. Проанализирован правовой статус баптистов в империи и влияние изменений в законодательстве на условия их деятельности Автор, используя архивные материалы, доказывает, что миссионерская деятельность немецких баптистских проповедников наталкивалась на сильное сопротивление со стороны православной церкви и местной власти, а в условиях приближения Первой мировой войны была почти остановлена в связи с массовыми арестами и выселением немецких колонистов в отдаленные регионы Российской империи.

Ключевые слова: *общины, евангелизационная деятельность, немецкие баптисты, православные.*

The article of **G. Pavlyuk** is devoted to missionary activity of German Baptist preachers in Volyn in the second part of 19th – beginning of 20th century. The author points out that proselytism is one of the Baptist peculiarities, which comes from Christ's

command to preach the Gospel. This fact helps to understand German Baptists' viewpoint on missionary activity in Volyn province. The author discovered that in 1860s Baptist preachers spread out their beliefs among German colonists, who were Lutheran or Mennonite. Since 1870s they started working among Orthodox population of the area. G. V. Pavlyuk estimates the role of church conventions in Neidorf in mission coordination in the area and outside of it. She also analyzes the legal status of Baptist believers in the empire and how their activity was impacted by the changes in legislation. Basing of archive materials, she proves that missionary activity of Baptist preachers was greatly hampered by Orthodox church and local authorities. Before the First World War it almost stopped due to mass arrests and eviction of German colonists to the remote regions of Russian empire.

Keywords: communities, evangelization activity, German Baptists, Orthodox believers.

*М. Квач** (м. Почаїв)

УДК 94(438)«1918/1939»

ПОЯВА ТА РОЗВИТОК ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ГРОМАД НА КРЕМЕНЕЧЧИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1918 – 1939 рр.)

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні, в умовах нових соціальних, економічних та політичних реалій в Україні значно зріс інтерес до нашого минулого. Настав час об'єктивним і пильним оком оглянути те, що з певних міркувань тривалий час не підлягало глибинним дослідженням або просто замовчувалося. Одним із таких недостають розроблених аспектів української історії є феномен поширення євангельського руху на Західноукраїнських землях. Почавши свій розвиток перед Першою світовою війною, він став одним із впливових факторів релігійного життя на цих теренах в умовах їх перебування в складі Другої Речі Посполитої.

На сьогоднішній день згаданої проблеми торкалися дослідники В. Любащенко, Л. Бородинська, Ф. Роценюк та ін, які в своїх працях розглядали діяльність пізньпротестантських громад на цих територіях в міжвоєнний період, проте в цих дослідженнях недостатньо представлено розвиток євангельського руху саме на Кременеччині. [Любащенко В. Історія протестантизму в Україні. Курс лекцій. – К., 1996. – 250 с; Бородинська Л. Діяльність євангельських християн у Польщі (1918-1939 рр.). // Українське релігієзнавство. - 2009. - №49. - С. 145-153; Роценюк Ф. С. Євангельський Рух на Тернопільщині. – Тернопіль, 1996. – 198 с.] Тому, авторка статті ставить за мету висвітлити всі процеси, що пов'язані зі становленням і діяльністю євангельських громад

* Квач. М.С. – науковий працівник Почаївського історико-художнього музею.